

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของการศึกษา

นับตั้งแต่ปี 2533 เป็นต้นมา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้จัดทำรายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ซึ่งชี้ให้เห็นได้ว่า ปัญหาความยากจน (หรือความยากจนสมบูรณ์)¹ และความเหลื่อมล้ำ (หรืออาจเรียกว่าความยากจนสัมพัทธ์)² เป็นปัญหาสำคัญที่สังคมให้ความสำคัญเพิ่มขึ้นอย่างมาก อันที่จริงในสามทศวรรษที่ผ่านมา การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยได้ทำให้ความยากจนลดลงได้อย่างมาก กล่าวคือ จากปี 2531 มีคนจนร้อยละ 65.17 ของประชากร (จำนวน 35 ล้านคน)³ ในปี 2558 เหลือเพียงร้อยละ 7.21 ประมาณ 4.8 ล้านคน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ม.ป.ป., หน้า 2-1) แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เท่าเทียมยังคงเป็นปัญหาสำคัญของไทย ซึ่งจะยิ่งเห็นได้ชัดเจนเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศต่างๆ ในอาเซียน (United Nations Development Programme, 2011; ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2557, หน้า 15) ค่าสัมประสิทธิ์ความไม่เสมอภาค (Gini coefficient)⁴ ด้านรายได้ ในปี 2558 เท่ากับ 0.445 แม้จะลดน้อยลงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับปี 2556 ซึ่งค่าจีนิ 0.465 ก็ตาม และเมื่อพิจารณาความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ รายได้ยังคงกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มคนรวยที่สุด 10% ซึ่งถือครองรายได้สูงถึง 35% ของรายได้ทั้งหมด ในขณะที่กลุ่มคนจนที่สุด 10% ถือครองรายได้เพียง 1.6% ของรายได้ทั้งหมดเท่านั้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ความแตกต่างของรายได้ระหว่างกลุ่มคนรวยที่สุดกับกลุ่มคนจนที่สุดห่างกันถึง 22.1 เท่า (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ม.ป.ป., หน้า 3) จึงกล่าวได้ว่า ปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำย่อมเป็นเรื่องที่กระทบต่อความมั่นคงในชีวิตของประชาชน

กล่าวในแง่หนึ่ง การพิจารณาปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำตามรายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ถือได้ว่าเป็นการพิจารณาจาก

¹หรือ absolute poverty ซึ่งวัดจากการมีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน (poverty line) ซึ่งกำหนดเป็นค่าใช้จ่ายมาตรฐานขั้นต่ำที่คนจะสามารถดำรงชีพอยู่ได้ (minimum requirement) เช่น ในปี 2558 กำหนดเส้นความยากจนที่รายได้เดือนละ 2,644 บาท ใครที่มีรายได้ต่ำกว่าเงินจำนวนนี้ถือว่าเป็นคนจน

²หรือ relative poverty ซึ่งเป็นการพิจารณาจากระดับรายได้ของประชาชนแต่ละกลุ่ม หรือนัยหนึ่งเป็นการพิจารณาในแง่การกระจายรายได้ วิธีการที่นิยมใช้วัดแบบหนึ่งคือการกำหนดร้อยละ (เช่น ร้อยละ 10) ของครัวเรือนที่อยู่ช่วงรายได้ต่ำสุด เป็นครัวเรือนยากจนที่สุด ร้อยละของครัวเรือนที่อยู่ช่วงรายได้สูงขึ้นมา ก็ถือว่ายากจนน้อยกว่า

³อย่างไรก็ดี ตัวเลขของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ระบุในปี 2531 มีคนจนร้อยละ 42.3 หรือ 22.1 ล้านคน

⁴ค่าจีนิ (Gini coefficient) หรือค่าสัมประสิทธิ์ความไม่เสมอภาคหรือค่าสัมประสิทธิ์ของความไม่เท่าเทียมเป็นเครื่องมือในการวัดความไม่เท่าเทียมของสิ่งต่างๆ ซึ่งมีค่าอยู่ระหว่าง 0 ถึง 1 หากค่าเข้าใกล้ 0 แสดงว่ามีความเท่าเทียมกันมากขึ้น แต่หากยิ่งเข้าใกล้ 1 มากเท่าไร แสดงว่าความไม่เท่าเทียมยิ่งสูงขึ้น

ข้อมูลเชิงภววิสัย (Objective) แต่อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชี้ว่า ความเหลื่อมล้ำนั้น ยังมี ความหมายในเชิงอัตวิสัย (Subjective) อีกด้วย ดังพิจารณาได้จากข้อความที่ว่า “อีกด้านหนึ่งที่ลืมไม่ได้ เป็นอันขาดทีเดียวคือ ‘ความเหลื่อมล้ำ’ เป็นความรู้สึก...” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2553, หน้า 166) หรือ กล่าวอีกในหนึ่ง การพิจารณาความเหลื่อมล้ำเฉพาะการดูที่ตัวเงินรายได้เท่านั้นยังไม่เพียงพอ กระนั้น ก็ดี นิธิชี้ว่า ความเหลื่อมล้ำที่เป็นความรู้สึกนี้ได้รับอิทธิพลจากเงื่อนไขทางสังคม (อาจเรียกในที่นี้ อีก คำว่า เงื่อนไขทางภววิสัย) ด้วย ดังที่กล่าวว่า เงื่อนไขทางสังคม วัฒนธรรม (ครอบคลุมเงื่อนไขทาง เศรษฐกิจด้วย) ที่มีอิทธิพลกำหนดความพอใจในตนเอง (Selfcontentment) ของคน เช่น การที่ ตั้งแต่ปี 2530 ที่แทบทุกบ้านมีทีวี ได้รับรู้ข่าวสารมากมายจากโลกภายนอกหมู่บ้าน เป็นต้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2553, หน้า 166)

ในทำนองเดียวกับความเหลื่อมล้ำที่มีลักษณะอัตวิสัยด้วยนั้น คำว่า “ความมั่นคงในชีวิต” ก็มี ลักษณะอัตวิสัยด้วยเช่นกัน ดังที่เรียกกันว่า “ความรู้สึกมั่นคงในชีวิต” นั่นเอง ซึ่งการศึกษาจากแง่นี้ ดูเหมือนยังไม่ค่อยได้มีการกล่าวถึงมากนัก (ยกเว้นงานในส่วนของนักวิชาการ เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2553; อภิชาติ สถิตินิรามัย, ยุกติ มุกดาวิจิตร, และนิติ ภาวครพันธุ์, 2556) ทั้งนี้ทั้งนั้นสำหรับใน การศึกษาจากแง่ของความมั่นคงในชีวิตในแง่อัตวิสัย หรือความรู้สึกมั่นคงในชีวิตในที่นี้นั้น ย่อมมิได้ หมายถึงการปฏิเสธเงื่อนไขภววิสัยเลยก็หาไม่ แต่เป็นการศึกษาอย่างรอบด้าน ทำให้เกิดดุลยภาพแห่ง ความรู้ โดยในการศึกษาในส่วนข้อมูลเชิงประจักษ์ครั้งนี้อาศัยผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นคนในชุมชน ชานเมือง “ชุมชนมิตรมงคล” (ชื่อสมมุติ) ซึ่งในอดีตก่อนโยกย้ายมาตั้งชุมชนดังกล่าว ชาวบ้านอยู่ใน สภาพชุมชนแออัด ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยของตน การก่อตั้งชุมชนมิตรมงคล มีส่วนต่อ การยกระดับหลักประกันความมั่นคงในการอยู่อาศัยของคนในชุมชน ปัจจุบันคนในชุมชนมีลักษณะ ประกอบด้วยคนยากจนเป็นคนส่วนน้อย ตามมาด้วยคนส่วนใหญ่ที่เป็นคนชนชั้นกลางล่าง และส่วนที่ มีจำนวนมากรองลงมาคือคนชั้นกลางกลาง พัฒนาการของคนในชุมชนดังกล่าวจึงมีลักษณะสอดคล้อง กับพัฒนาการของสังคมไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนจากกลุ่มผู้ยากจนซึ่งเป็นสัดส่วนส่วนใหญ่ใน สังคม มาเป็นกลุ่มคนชนชั้นกลางล่างเป็นสัดส่วนส่วนใหญ่ในสังคม (ดูการศึกษาการเปลี่ยนแปลงใน ภาคชนบทไทยใน แอนดรู วอล์คเกอร์, 2559)

กรอบความคิดในการวิจัย

ในการศึกษาที่ใช้แนวคิดความรู้สึกมั่นคงในชีวิต กล่าวโดยสังเขป กรอบความคิดดังกล่าว ปรับปรุง/ลดทอนจากกรอบความคิดเรื่องความสุข จากความสุขที่มีความหมายกว้างกว่า (ในความหมายเชิงอารมณ์ คือหลากหลายอารมณ์กว่า) มาสู่เฉพาะประเด็นความรู้สึกมั่นคงในชีวิตซึ่งเจาะจง ที่อารมณ์กลัว เพราะถือเป็นอารมณ์สำคัญที่เป็นพื้นฐานที่สุด โดยชี้ว่า ความรู้สึกมั่นคงในชีวิตซึ่งถึงจะ เป็นลักษณะอัตวิสัยนั้น ก็เป็นความสัมพันธ์ระหว่างภววิสัยในประเด็นทรัพย์สิน/รายได้ที่คนมี และ อัตวิสัยในประเด็นสิ่งที่คนอยาก – ซึ่งความอยากเองก็ได้รับอิทธิพลจากภววิสัยต่างๆ ด้วยหาก สิ่งที่คนอยากมีมาก แต่สิ่งที่คนนั้นมีมีน้อย ความรู้สึกมั่นคงในชีวิตของคนนั้นก็จะมีน้อย แต่หากสิ่งที่ อยากมีน้อย แต่สิ่งที่มีมีมาก ความรู้สึกมั่นคงในชีวิตก็จะมาก (รายละเอียดจะกล่าวในบทที่ 2)

คำถามในการวิจัย

“ความรู้สึกมั่นคงในชีวิตของคนในชุมชนในส่วนที่มีฐานะเป็นคนยากจน ที่มีฐานะคนชนชั้นกลางระดับล่าง และที่มีฐานะคนชนชั้นกลางระดับกลางในปัจจุบันนั้นเป็นอย่างไร เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น”

การที่การศึกษานี้ตั้งประเด็นเรื่องชนชั้นกับความรู้สึกมั่นคงในชีวิตนั้น เพราะปัจจัยชนชั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับประเด็นความมั่นคงในชีวิตทางด้านเศรษฐกิจหรือมิติภววิสัย แต่อย่างไรก็ตามโดยตรรกะของกรอบความคิดในการศึกษาความรู้สึกมั่นคงในชีวิตตามที่กล่าวมาโดยย่อข้างต้น ย่อมมิได้หมายความว่าปัจจัยทางชนชั้นกำหนดอย่างเคร่งครัดต่อความรู้สึกมั่นคงในชีวิตแต่อย่างใด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาความรู้สึกมั่นคงในชีวิตของคนในชุมชนในส่วนที่มีฐานะเป็นคนยากจน ที่มีฐานะคนชนชั้นกลางระดับล่าง และที่มีฐานะคนชนชั้นกลางระดับกลางในปัจจุบัน

ระเบียบวิธีการวิจัย

นอกเหนือจากการศึกษาจากเอกสารแล้ว การศึกษาครั้งนี้ใช้อีก 2 วิธี คือการสัมภาษณ์ และการสังเกตในฐานะที่เป็น “คนใน” ชุมชนเอง

การสัมภาษณ์ได้คัดเลือกผู้ถูกสัมภาษณ์ที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักคือ ผู้มีฐานะยากจน ผู้มีฐานะคนชั้นกลางระดับล่าง ผู้มีฐานะคนชั้นกลางระดับกลาง ในชุมชนมิตรมงคล ซึ่งเป็นชุมชนชานเมืองรวมทั้งสิ้นจำนวน 27 คน (รายละเอียดเกณฑ์การพิจารณาผู้ยากจน ผู้มีฐานะคนชั้นกลางระดับล่าง และผู้มีฐานะคนชั้นกลางระดับกลาง จะได้กล่าวในบทที่ 4)

เนื่องจากผู้ศึกษาเป็นคนในชุมชนมิตรมงคล จึงมีฐานะเป็น “คนใน” ในการสังเกตและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆของชุมชนเสมอมา มีความใกล้ชิดสนิทสนมกับทุกครัวเรือนในชุมชนเพราะการอยู่อาศัยร่วมกันมาตั้งแต่ตอนอยู่ที่ชุมชนเดิม และต่อมาโยกย้ายมาอาศัยอยู่ในชุมชนใหม่ตั้งแต่อยี่สิบกว่าปีที่แล้ว อย่างไรก็ตาม การเป็น “คนใน” มิได้หมายความว่า จะปราศจากข้ออ่อนในการศึกษาไม่ โดยเฉพาะการที่ผู้เขียนมีฐานะทางชนชั้นหนึ่ง ตลอดจนมีค่านิยม ความเชื่อเกี่ยวกับความมั่นคงในชีวิตแบบหนึ่ง อาจทำให้มีอคติต่อผู้ที่แตกต่างจากผู้เขียนได้ ปัญหาดังกล่าวผู้ศึกษาได้รับการกวดขันจากอาจารย์ที่ปรึกษาอย่างมากในท่ามกลางกระบวนการเวลาถกเถียงกับอาจารย์อย่างยาวนานโดยอาจารย์ที่ปรึกษาได้ไปตรวจสอบการสัมภาษณ์ในบางรายด้วย เป็นผลให้ในระยะหลังของการศึกษา ผู้ศึกษาค่อยๆพัฒนาการเปิดใจยอมรับประสบการณ์ของคนในชุมชนผู้มีฐานะแตกต่างจากผู้เขียน ไม่ด่วนตัดสินใจคนอื่นตามค่านิยม ความทะเยอทะยานปรารถนา หรือโลกทัศน์ของผู้ศึกษาเอง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เกิดความเข้าใจความรู้สึกมั่นคงในชีวิตของคนในชุมชนในส่วนที่มีฐานะเป็นคนยากจน ที่มีฐานะคนชนชั้นกลางระดับล่าง และที่มีฐานะคนชนชั้นกลางระดับกลางในปัจจุบัน
2. ได้ข้อเสนอแนะในการจัดทำนโยบายสาธารณะที่เกี่ยวกับความรู้สึกมั่นคงในชีวิตของประชาชน

มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี